

Тема 5. Бухгалтерський облік як основа судової бухгалтерії.

Бухгалтерський облік є невід'ємною складовою історії становлення товарно- грошових відносин у суспільстві, розвитку підприємництва як виду діяльності і в кінцевому рахунку характеризує етапи становлення людської цивілізації в цілому. Так, перші відомості про реєстрацію торговельних правочинів археологи знайшли на камінні в Шумерах. Ці записи відносяться до 3600 р. до н.е. Подібні записи зустрічаються у стародавній Вавілонії, Єгипті. Наприкінці XII – на початку XIII століття бухгалтерський облік стає постійним об'єктом пізнавальної діяльності людини. Першим теоретиком ведення бухгалтерських записів та обліку науковці вважають математика-ченця Луку Пачолі. Його перу належить трактат «Про рахунки і записи», що вийшов у 1494 році. Саме Лука Пачолі вперше в системі обліку виділив окрему складову обліку – бухгалтерський облік. Трактат містить положення про основи побудови бухгалтерського обліку: класифікацію господарських засобів, поняття бухгалтерських рахунків, їх будову, принцип застосування подвійного запису.

Слово «бухгалтер», що буквально означає книгоотримувач, вперше зустрічається в указі імператора Римської імперії Максиміліана, який повелів називати так писаря, що веде книги записів.

У Німеччині в XVI столітті були відкриті спеціальні школи з навчання рахівництву, а вже у XVIII столітті – облікові кафедри при навчальних закладах, університетах. Це була вимога часу, пов'язана з переходом людства до більш прогресивних суспільно-економічних формацій та економічних систем, ускладненням процесів виробництва та товарно - грошових відносин.

Слід відзначити і внесок України в цей процес. Так, ще за часів Запорізької Січі (XV століття), січовими казни (шафарами) вівся детальний облік доходів і витрат козацтва та надавалися звіти кошовим отаманам і козацькій раді. Таким чином, основи обліку були закладені в повсякденне життя спільнот та об'єднань населення і розвивалися у відповідності з вимогами часу.

Бухгалтерський облік, як і будь-яка інша наука, на сьогодні визначилась із своїм предметом (те, на що спрямована пізнавальна, творча, практична діяльність), об'єктами, суб'єктами і має розгалужену методологію.

Сучасне підприємство – складна організаційна структура, діяльність якої направлена на отримання прибутку, його максимізацію, забезпечення оптимального випуску продукції. Підприємство як суб'єкт господарювання, постійно змінює свої параметри відносно часу та простору, підпадає під дію зовнішнього середовища та саме впливає на економічний простір. Крім того, сучасне підприємство розглядається як єдиний техніко-технологічний комплекс, де постійно вирішуються питання: матеріально-технічного забезпечення виробництва; номенклатури та асортименту, відповідно до потреб ринку; взаємоузгодженості напрямків діяльності його структурних підрозділів; розрахунків з постачальниками та покупцями; інвестиційної

діяльності, що охоплює науково-технічні розробки, технологічну та конструкторську підготовку виробництва; впровадження новацій; дієвої реклами; рівня професійної підготовки та підбору кадрів та багато інших питань, від професійного рішення яких залежить саме існування підприємства.

Підприємство опирається на фактичний потенціал, який характеризується рівнем його граничних можливостей на даний момент часу. При цьому підприємство може перебувати у двох становищах: стійкому та нестійкому.

Стійке характеризується ритмічним випуском продукції, стійким рівнем рентабельності, стійкою часткою ринку, ліквідністю його активів тощо.

Нестійке становище характеризується неритмічністю випуску продукції, низьким рівнем показників рентабельності, зменшенням обсягів продажу.

Стан підприємства це не лише його проблема, стан кожного підприємства у сукупності впливає і визначає рівень розвитку всього суспільства. Тому так важливо забезпечити ефективність, обґрунтованість, раціональність прийняття виробничих і фінансових рішень. Останнє можливо лише за наявності налагодженої системи інформаційного забезпечення. Найбільш доступною і надійною є інформація про стан підприємства, оскільки вона формується за безпосередньою участю персоналу підприємства. Основним джерелом такої інформації є бухгалтерський облік.

Бухгалтерський облік – виступає важливим інструментом забезпечення мети функціонування підприємства, забезпечення виконання обраної стратегії підприємницької діяльності (завоювання ринків збуту, найбільш прибуткове вкладання капіталу, пошук шляхів максимізації прибутку та оптимального випуску продукції тощо).

Бухгалтерський облік має на меті забезпечити управлінський апарат, відповідні служби і фахівців необхідними достовірними даними про господарські процеси та фінансовий стан економічних суб'єктів і на цій основі прийняття економічно обґрунтованих, ефективних управлінських рішень як в короткостроковому так і довгостроковому періодах. Зрозуміло, що все це під силу спеціалістам озброєним фаховими економічними знаннями.

У 1990 р. бухгалтерський облік отримав статус професії, ставши подібно до юридичної, медичної, інженерної та архітектурної самостійним видом діяльності, який потребує ліцензії, дотримання кодексу професійної етики, обов'язкового мінімуму кваліфікації та освіти.

Наявність в сучасній економіці великого кола зацікавлених в достовірній фінансово-економічній інформації осіб (інвестори, банки, постачальники, фінансові аналітики, податкові органи тощо) робить інформацію бухгалтерського обліку неоціненною.

5.1. Предмет, об'єкт, суб'єкт і завдання бухгалтерського обліку.

Для ведення господарської діяльності кожне підприємство повинно мати будівлі, машини й механізми, матеріали, кошти та інші цінності, які в сукупності становлять господарські засоби підприємства (майно). Ці господарські засоби підприємство отримує за рахунок різних джерел: статутного капіталу або інших створених на підприємстві грошових фондів, власного прибутку, кредитів тощо. У процесі виробничо-господарської діяльності підприємство постійно поповнює запаси сировини, матеріалів, палива, виготовляє і реалізує продукцію, визначає фінансові результати. Усі господарські засоби, що використовуються в рамках господарюючого суб'єкта називають об'єктами і саме вони є предметом бухгалтерського обліку у вузькому його розумінні. Слід однак зауважити, що предметом обліку є не об'єкти самі по собі, тобто їх фізична оболонка (вага, об'єм, водостійкість та інші характеристики), а інформація про них: факт їх придбання, джерела утворення, виробництво, збут, розрахунки, результати використання наявних господарських засобів тощо.

Таким чином, аналіз предмету бухгалтерського обліку пов'язаний безпосередньо з аналізом господарських засобів, якими володіє підприємство, джерелами їх утворення, витратами та доходами, усіма господарськими процесами, які відбуваються у ході звичайної і надзвичайної діяльності підприємства. Слід також зазначити, що предмет бухгалтерського обліку має свої особливості у кожній з галузей народного господарства внаслідок специфічних рис використовуваних господарських засобів, відмінностей виробничого процесу, операційного циклу тощо.

Наведемо декілька загальноприйнятих визначень предмету бухгалтерського обліку.

Предметом бухгалтерського обліку у широкому розумінні є все те, що відображається в обліку, тобто господарська діяльність.

Предметом бухгалтерського обліку у вузькому розумінні є майно підприємства, що знаходиться у вигляді господарських засобів, зобов'язань, рух цього майна, пов'язаний з виконанням господарських операцій, які відбуваються у процесі постачання, виробництва, реалізації, а також результати господарської діяльності підприємства.

Предметом бухгалтерського обліку є надання повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства.

Зміст предмету бухгалтерського обліку розкривається через його складові, що мають назву – об'єкти бухгалтерського обліку.

До об'єктів бухгалтерського обліку відносять: господарські засоби за їх складом та використанням, джерела утворення господарських засобів за їх видами і господарські процеси, що зумовлюють рух господарських засобів, коштів і джерел їх утворення. Визначені об'єкти відносять до активів, зобов'язань, власного капіталу та господарських операцій підприємства.

Господарські операції, які не впливають на зміну стану і наявності господарських засобів, коштів і джерел їх утворення (тобто активів, зобов'язань і власного капіталу), у бухгалтерському обліку не відображають.

За економічним змістом та призначенням об'єкти бухгалтерського обліку об'єднані у три групи:

1. Господарські засоби (майно).
2. Джерела господарських засобів.
3. Господарські процеси.

Для поглибленого вивчення об'єктів бухгалтерського обліку підприємства використовують їх групування за двома ознаками:

1. За складом і використанням.
2. За джерелами утворення (формування).

Класифікація господарських засобів за складом і використанням.

За складом і використанням господарські засоби підприємства групують за такими напрямками:

- за формами функціонування;
- за монетарною ознакою;
- за характером участі в господарському процесі, швидкістю їх обігу;
- за ступенем ліквідності;
- за участю у виробничому процесі;
- за видами діяльності;
- за нарахуванням зносу (амортизації).

За формою функціонування господарські засоби поділяться на такі групи: матеріальні засоби (активи); нематеріальні засоби (активи); фінансові активи.

До активів в бухгалтерському обліку відносять ресурси, одержані підприємством від попередньої господарської діяльності і використання яких передбачає одержання економічних вигід (доходу) в майбутньому.

Матеріальні активи – це засоби підприємства, які мають матеріально-речову форму, наприклад, будинки, споруди, машини, сировина, матеріали, готова продукція тощо.

Нематеріальні активи – це активи, які не мають матеріальної форми, можуть бути ідентифіковані (відокремлені від підприємства) та утримуються підприємством для використання протягом періоду більше року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, адміністративних потреб чи надання в оренду іншим особам.

До нематеріальних засобів (активів) належить придбане право на місце на товарній, фондовій біржах, авторські права, права на інтелектуальну власність і використання земельних ділянок, програмне забезпечення, майнові права, вартість одержаних патентів, ліцензій та інших активів, які не мають матеріальної форми, але дають можливість підприємству отримати прибуток.

Фінансові активи – це група господарських засобів (активів) підприємства у формі готівкових коштів та інших фінансових інструментів, які належать підприємству. До цієї групи належать готівкові кошти та їх еквіваленти в національній та іноземній валютах, фінансові інвестиції підприємства, дебіторська заборгованість.

Фінансові інвестиції – це активи, що їх утримує підприємство для збільшення прибутку (відсотків, дивідендів тощо), зростання вартості капіталу або інших вигод для інвестора. До фінансових інвестицій належать вкладення коштів підприємства в цінні папери та статутні капітали інших підприємств. У бухгалтерському обліку виділяють *довгострокові фінансові інвестиції* з терміном повернення понад рік і *короткострокові (поточні) фінансові інвестиції* з терміном проведення до року.

Дебіторська заборгованість – це заборгованість різних фізичних та юридичних осіб перед даним підприємством за відправлену їм продукцію чи надані послуги. Фізичні і юридичні особи, які мають таку заборгованість перед даним підприємством, називаються його *дебіторами*.

За монетарною ознакою господарські засоби (активи) підприємства поділяють на монетарні та немонетарні активи.

Немонетарні активи – це всі активи, крім грошових коштів, їхніх еквівалентів та дебіторської заборгованості у фіксованій (або визначеній) сумі грошей.

До монетарних активів підприємства належать грошові кошти, їхні еквіваленти та дебіторська заборгованість у фіксованій (або визначеній) сумі грошей.

За характером участі в господарському обороті і швидкістю їх обігу господарські засоби підприємства поділяють на оборотні та необоротні.

Оборотні засоби (активи) – це грошові кошти та їхні еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи дванадцяти місяців від дати складання балансу. Основними елементами оборотних активів підприємства є товарно-матеріальні цінності, запаси у виробництві, готова продукція, дебіторська заборгованість, грошові кошти на рахунках у банках і в касі.

Оборотні засоби поділяють на нормовані (виробничі запаси, паливо, незавершене виробництво) та ненормовані (дебіторська заборгованість).

Необоротні господарські засоби (активи) підприємства – це сукупність майнових цінностей, які багаторазово беруть участь у процесі його господарської діяльності.

У практиці бухгалтерського обліку до них належать господарські засоби з тривалістю використання понад рік.

До складу необоротних (довгострокових) господарських засобів підприємства належать:

- основні засоби;
- незавершене будівництво;
- нематеріальні активи;
- довгострокові фінансові інвестиції;
- відтерміновані податкові активи;
- довгострокова дебіторська заборгованість (яка буде погашена через дванадцять місяців від дати, на яку складений баланс);

- інші довгострокові активи (музейні експонати, бібліотечні фонди, МШП із тривалістю використання понад рік, природні ресурси тощо).

Основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство утримує для використання у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здачі в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний термін корисного використання (експлуатації) яких більше року (або одного операційного циклу), якщо він довший за рік.

Основні засоби функціонують у незмінній натурально-речовій формі у виробничій та невиробничій сферах. До основних засобів підприємства належать земельні ділянки, споруди та передавальні пристрої, машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти, інвентар (меблі), робоча і продуктивна худоба, багаторічні насадження, інші основні засоби, необоротні матеріальні активи, тимчасові споруди, природні ресурси, предмети прокату, інші необоротні матеріальні активи терміном експлуатації більше року та вартістю понад певну, встановлену на підприємстві суму за одиницю. Вартість основних засобів зменшується поступово внаслідок їх фізичного і морального зношування через нарахування амортизації. Процес перенесення вартості основних фондів (основного капіталу) на вартість товарів, послуг визначає сутність поняття «амортизація».

Вартість, яка амортизується – це первісна або переоцінена вартість необоротних активів підприємства за вирахуванням їх ліквідаційної вартості.

Первісна вартість – фактична собівартість необоротних активів у сумі грошових коштів витрачених для придбання цих активів.

Переоцінена вартість – вартість необоротних активів після їх переоцінки.

Ліквідаційна вартість – сума коштів або вартість інших активів, яку підприємство очікує отримати від реалізації (ліквідації) необоротних активів після закінчення строку їх корисного використання (експлуатації) за вирахуванням витрат, пов'язаних з їх продажем (ліквідацією).

За ступенем ліквідності господарські засоби (активи) підприємства поділяються на абсолютно ліквідні, ліквідні та мало ліквідні.

Абсолютно ліквідні засоби (активи) – гроші та їх еквіваленти у національній та іноземній валюті у касі підприємства та на його банківських рахунках, цінні папери.

Ліквідні господарські засоби (активи) – це група засобів підприємства, які можуть бути швидко конвертовані у грошову форму без суттєвих втрат своєї поточної вартості для своєчасного забезпечення платежів за поточними фінансовими зобов'язаннями. До ліквідних активів підприємства належать: короткострокові фінансові вкладення; короткострокова дебіторська заборгованість (крім безнадійної); запаси сировини, готова продукція.

Неліквідні господарські засоби (активи) – це група засобів підприємства, які можуть бути конвертовані у грошову форму без витрат своєї поточної вартості тільки протягом значного періоду часу. До неліквідних активів підприємства належать: основні засоби, незавершене

будівництво, нематеріальні активи, довгострокова дебіторська заборгованість, безнадійна дебіторська заборгованість, витрати майбутніх періодів тощо.

За участю у виробничому процесі господарські засоби (активи) підприємства поділяються на такі групи:

- 1) засоби у сфері виробництва;
- 2) засоби у сфері обігу;
- 3) невиробничі засоби.

До виробничих засобів належать засоби підприємства, які беруть безпосередню участь у процесі виготовлення продукції чи надання послуг. Це – виробничі будівлі й споруди, машини й механізми, транспорт, сировина, матеріали, паливо, незавершене виробництво тощо.

До засобів підприємства у сфері обігу належать предмети обігу, грошові кошти, кошти в розрахунках та засоби, які обслуговують сферу обігу.

Предмети обігу – це готові вироби, призначені для реалізації.

Грошові кошти та кошти в розрахунках – це грошові кошти необхідні підприємству для розрахунків із постачальниками, з підрядниками, з бюджетом, з робітниками щодо заробітної платні. Грошові кошти зберігаються у касі підприємств, на його розрахункових, валютних та інших рахунках у банках.

До засобів, які обслуговують сферу обігу, належать торгівельно-складські споруди з торгово-складським обладнанням, устаткуванням та інвентарем.

До невиробничих засобів підприємства належать засоби, які не беруть безпосередньої участі у виробництві продукції (товарів, робіт, послуг), але їх використовують для створення нормальних умов праці й відпочинку працівників підприємства. До невиробничих засобів підприємства належать житлові будинки, гуртожитки, готелі, дитячі садки, амбулаторії, клуби, бібліотеки з обладнанням та інвентарем у них тощо, які перебувають на балансі підприємства.

За видами діяльності господарські засоби (активи) поділяють на засоби, які використовують в основній діяльності підприємства, засоби, які використовують в операційній діяльності підприємства, засоби, що використовують у фінансовій діяльності підприємства та засоби, які використовують в інвестиційній діяльності підприємства.

Основна діяльність – діяльність підприємства, яка пов'язана з виробництвом та реалізацією товарів, робіт, послуг, що є головною метою створення підприємства і забезпечує основну частину його доходу.

Операційна діяльність – діяльність підприємства, яка включає основну, а також інші види діяльності, які не можуть бути віднесені до інвестиційної чи фінансової.

Фінансова діяльність – діяльність підприємства, в результаті якої змінюється склад власного та позичкового капіталу підприємства (наприклад, діяльність підприємства як позичальника або кредитора).

Інвестиційна діяльність – діяльність підприємства з придбання та реалізації необоротних активів, фінансових інвестицій (наприклад, придбання та випуск цінних паперів, паїв інших підприємств тощо).

За нарахуванням зносу (амортизації) виділяють господарські засоби (активи), які підлягають амортизації, і господарські засоби, на які амортизацію не нараховують.

Амортизують усі основні засоби, окрім землі, нематеріальних активів, фінансових інвестицій.

Класифікація господарських засобів за джерелами їх утворення (формування).

Господарські засоби підприємства *за джерелами їх формування та цільовим призначенням* поділяють на власні (сформовані за рахунок власних джерел) та залучені (сформовані за рахунок залучених джерел).

Власні джерела формування господарських засобів підприємства. За рахунок власних джерел формують власний капітал підприємства, до якого належать грошові фонди, резерви, нерозподілений прибуток.

Власний капітал – це власні джерела фінансування підприємства, які без визначення терміну повернення внесені його засновниками (учасниками), залишені ними на підприємстві з чистого прибутку. Таким чином, власний капітал підприємства утворюється двома шляхами: або ж це внески засновників або ж накопичення суми отриманого в результаті господарської діяльності доходу.

Власний капітал – це частина в активах підприємства, що залишається після всіх вирахувань його зобов'язань.

За формами власний капітал поділяється на дві категорії :

- інвестований (внески засновників (учасників);
- нерозподілений прибуток.

Інвестований капітал – це сума простих та привілейованих акцій за їх номінальною вартістю, а також додатково вкладений капітал, який також може бути поділений за джерелами його утворення (вкладений (сплачений) капітал та нерозподілений (реінвестований) прибуток).

Нерозподілений (реінвестований) прибуток – це частина чистого прибутку, яка нерозподілена між акціонерами. Нерозподілений прибуток є безпосереднім джерелом поповнення господарських засобів підприємства.

За рівнем відповідальності власний капітал поділяється на:

- статутний капітал, сума якого визначається в установчих документах і підлягає обов'язковій реєстрації в державному реєстрі господарюючих суб'єктів;

- додатковий капітал (не реєстрований) – це додатково вкладений капітал, резервний капітал та нерозподілений прибуток.

Статутний капітал – це внески власників (учасників) до капіталу підприємства, зафіксовані в установчих документах. Статутний капітал є першопочатковим (стартовим) джерелом інвестування та формування майна підприємства. Він забезпечує регулювання відносин власності та управління

підприємством, його розмір не може бути меншим за встановлену державою величину. Також статутний капітал – це фіксована в установчих документах загальна вартість активів, які є внеском власників (учасників) до капіталу підприємства.

Додатковий капітал – це вартість реалізації акцій, випущених акціонерним підприємством, що перевищує їх номінальну вартість.

Резервний капітал – це резерви ресурсів, створені відповідно до чинного законодавства або установчих документів за рахунок нерозподіленого прибутку. Резерви формують із внутрішніх ресурсів підприємства для покриття можливих у майбутньому цільових витрат, зокрема на підприємствах можуть створювати резервний фонд (капітал), страхові резерви тощо.

Грошові фонди підприємства мають цільовий характер, їх утворюють за рахунок відповідних джерел фінансування (внесків засновників, прибутку тощо), зокрема – це статутний фонд (капітал), додатковий капітал, інший додатковий капітал.

До залучених джерел формування господарських засобів належать:

- забезпечення подальших витрат платежів;
- довгострокові зобов'язання;
- поточні зобов'язання;
- доходи майбутніх періодів.

Забезпечення – це зобов'язання з невизначеною сумою або часом погашення на дату складання балансу. Підприємства мають право формувати забезпечення оплати майбутніх відпусток, забезпечення гарантійних зобов'язань, додаткове пенсійне забезпечення. До забезпечення належать також залишки коштів цільового фінансування і цільових надходжень.

Якщо очікуваний період погашення забезпечення більше одного року від дати складання балансу або більше одного операційного циклу, то це забезпечення можна розглядати як довгострокове зобов'язання підприємства. Якщо ж очікуваний період погашення забезпечення менше одного року від дати складання балансу або менше одного операційного циклу, то його слід розглядати як поточне зобов'язання підприємства.

Довгострокові зобов'язання – це всі зобов'язання підприємства, що не є поточними, тобто які будуть погашені протягом періоду більше року від дати складання балансу або більше одного операційного періоду (якщо тривалість операційного періоду більше року). До довгострокових зобов'язань підприємства належать довгострокові кредити банків, довгострокові фінансові зобов'язання, зобов'язання та залучення позикових коштів, крім банківських кредитів, на які нараховують відсотки, відтерміновані податкові зобов'язання (сума податків на прибуток, що підлягають сплаті в майбутніх періодах унаслідок тимчасової різниці між обліковою і податковою базами оцінки), інші довгострокові зобов'язання.

Поточні зобов'язання – це зобов'язання, які будуть погашені протягом одного операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців від дати складання балансу. До поточних зобов'язань належать короткострокові

кредити банків, поточна заборгованість за векселями виданими, поточними зобов'язаннями за розрахунками з одержаних авансів, з бюджетом, з позабюджетних платежів, зі страхування, з оплати праці, кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги тощо.

У бухгалтерському обліку кредити поділяють на короткострокові (з терміном повернення до року) і довгострокові (з терміном повернення понад рік).

Кредиторська заборгованість – це тимчасово залучені підприємством (організацією) кошти, які підлягають виплаті відповідним юридичним або фізичним особам, тобто це заборгованість підприємства перед іншими фізичними чи юридичними особами за отриману від них продукцію, за надані ними послуги чи виконані роботи, заборгованість за нарахованими, але не сплаченими податками та іншими платежами.

Кредиторську заборгованість у межах нормативних термінів оплати рахунків чи зобов'язань вважають нормальною, а в разі порушення термінів платежів – протермінованою.

Фізичні і юридичні особи, перед якими дане підприємство має кредиторську заборгованість, називаються *кредиторами*.

До складу *доходів майбутніх періодів* зараховують доходи, отримані протягом поточного або попередніх звітних періодів, які належать до майбутніх звітних періодів (доходи у вигляді одержаних авансових платежів за здані в оренду основні засоби та інші необоротні активи).

Що стосується *суб'єкта бухгалтерського обліку*, то ним визнається господарюючий суб'єкт (фізична чи юридична особа). Саме господарюючий суб'єкт є ланкою економіки, що на всіх етапах розвитку суспільства продукує товари, послуги, роботи, задовольняючи потреби суспільства та окремих його членів. Мета цієї діяльності – соціальний або економічний ефект.

Основними завданнями бухгалтерського обліку слід визначити:

- здійснення безперервного, суцільного, взаємопов'язаного й документального спостереження за економічними процесами та явищами на підприємстві. Виконання такого завдання робить бухгалтерський облік своєрідним літописом діяльності кожного підприємства засвідчує його історичний шлях, визначає можливість аналізу діяльності підприємства на кожному часовому відрізку;

- забезпечення достовірною і своєчасною інформацією про господарські процеси і явища, що здійснювалися на підприємстві, про наявність і стан господарських засобів та джерел їх утворення. Така інформація є необхідною для прийняття ефективних рішень як власниками підприємства та менеджерами, так і кредиторами, постачальниками та іншими зацікавленими особами;

- формування інформаційної бази для планування, стимулювання, організації, регулювання, аналізу і контролю господарської діяльності підприємства.

5.2. Місце бухгалтерського обліку в системі господарського обліку підприємств.

Сучасна наука і практика розглядає облік як процес, який складається з операцій спостереження, сприйняття, вимірювання та фіксації (реєстрації) фактів, явищ природи чи суспільного життя. Якщо процес обліку здійснюється над господарськими об'єктами, то такий облік називається господарським.

Господарський облік – це облік господарської діяльності підприємства та суспільства загалом, тобто це спостереження, сприйняття, вимірювання та фіксація (реєстрація) господарських фактів і явищ та господарських процесів (виготовлення продукції, надання послуг, реалізація, розподіл фінансових результатів тощо).

У господарському обліку для кількісного відображення руху господарських засобів, коштів, обсягів здійснення господарських операцій використовують три види вимірників:

- натуральні;
- трудові;
- грошові (вартісні).

Натуральні вимірники застосовують для отримання даних про кількість однорідних об'єктів обліку в кг, м², м³, га тощо. Ці вимірники використовуються для обліку матеріальних цінностей, готової продукції, товарів, основних засобів.

Трудові вимірники використовують для обліку кількості відпрацьованого часу та обліку затрат праці на виготовлення продукції у людино-днях, людино-годинах, людино-хвилинах тощо. Трудові вимірники необхідні для нарахування заробітної платні, визначення середньоспискового складу працівників, продуктивності праці тощо.

Грошовими (вартісними) вимірниками є гривні, долари, рублі тощо. Грошові вимірники є найбільш універсальними, дають можливість узагальнювати всі господарські операції підприємства, перевести трудові, натуральні вимірники до єдиного – грошового. Грошові вимірники використовують для складання бухгалтерської звітності.

Залежно від природи облікової інформації господарський облік поділяють на такі взаємопов'язані між собою види:

- оперативно – технічний;
- статистичний;
- бухгалтерський.

Оперативно – технічний облік ведеться безпосередньо на місцях здійснення господарських операцій (реєстрація виходу працівників на роботу, щоденні витрати сировини, матеріалів, щоденний випуск продукції тощо), у тому числі тих, які не можуть бути відображені іншими видами обліку. Дані оперативно – технічного обліку необхідні для поточного спостереження за розвитком господарських процесів, їх оперативного

планування, аналізу й управління. Оперативно – технічний облік використовує всі види вимірників.

Статистичний облік використовують при вивченні кількісних і якісних характеристик масових соціально – економічних явищ і процесів, закономірностей їх розвитку за конкретних умов місця і часу. Дані про господарські факти, явища і процеси статистичний облік отримує з оперативно – технічного і бухгалтерського обліків. Статистичний облік використовує всі види вимірників у залежності від об'єкту обліку

Провідне місце в системі господарського обліку займає бухгалтерський облік, який становить основу інформаційного забезпечення управління підприємством. Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996-ХІУ від 16 липня 1999 року:

«Бухгалтерський облік – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень».

Бухгалтерський облік охоплює систему суцільної, безперервної і взаємопов'язаної реєстрації та підбиття підсумків підприємницьких і фінансових операцій підприємства в документах, книгах та записах із подальшим аналізом, перевіркою та звітуванням про результати здійснення цих операцій перед зацікавленими особами.

Облікова інформація необхідна для вирішення зовнішніх і внутрішніх завдань управління економікою підприємства. Вона має широке коло користувачів, яких можна поділити на внутрішніх та зовнішніх стосовно підприємства .

Внутрішніми користувачами облікової інформації є:

- власники підприємства;
- управлінський персонал;
- робітники і службовці підприємств.

Зовнішніми користувачами облікової інформації є :

• ділові партнери підприємства на ринку (дійсні й потенційні інвестори, постачальники, замовники, покупці, клієнти; банківські й небанківські кредитні установи; інші кредитори);

• органи державного і міжнародного регулювання та контролю (органи податкової служби; органи державної статистики; органи державних і міжнародних комісій і комітетів);

• фінансові аналітики та радники;

• широка громадськість (громадські організації, профспілки).

Облікова політика підприємства. Для складання бухгалтерської звітності відповідно до вимог законодавства та надання її користувачам підприємство формує облікову політику, обирає принципи, методи і процедури обліку.

Визначення терміну «облікова політика» надається в ст.1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», та п.3 П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності».

«Облікова політика – сукупність принципів, методів і процедур, які використовуються підприємством для складання і подання фінансової звітності». Зміст облікової політики підприємства оформлюється спеціальним наказом, за виконання положень якого несе відповідальність як керівник підприємства, так і головний бухгалтер. Наказ про облікову політику є одним з перших документів, які використовуються податковою службою, аудиторськими фірмами та іншими відповідними службами під час перевірок діяльності підприємства.

При визначенні змісту облікової політики слід керуватися: формою власності та організаційно-правовою формою підприємства, видом діяльності, галузевим підпорядкуванням, обсягами виробництва, чисельністю працюючих, обраною схемою оподаткування, ціновою політикою, стратегією фінансово-господарського розвитку на довгострокову перспективу, інвестиційною політикою, наявністю технічного оснащення, рівнем кваліфікації бухгалтерських кадрів, наявними ризиками ведення бізнесу. Основними елементами облікової політики є елементи бухгалтерського обліку (основні засоби, нематеріальні активи, запаси, фінансові інвестиції, зобов'язання, прибуток тощо).

Для забезпечення ведення бухгалтерського обліку підприємство в особі його власників, що здійснюють свою діяльність на території України у відповідності з нормами Господарського Кодексу України, самостійно обирають форму організації та ведення бухгалтерського обліку.

Форми організації ведення бухгалтерського обліку.

- Введення до штату підприємства посади бухгалтера, що має відповідну освіту, кваліфікацію, практичний досвід роботи;
- Створення відділу бухгалтерії, як самостійного структурного підрозділу, який очолює головний бухгалтер (як правило для великих підприємств);
- Використання послуг бухгалтера на договірній основі, що зареєстрований як підприємець без утворення юридичної особи та має право надавати подібні послуги іншим підприємцям ;
- Ведення бухгалтерського обліку на договірних засадах централізованою бухгалтерією або аудиторською фірмою, що має ліцензію та право надавати подібні послуги;
- Власник або керівник підприємства може самостійно вести бухгалтерський облік на підприємстві, що йому належить, складати фінансову звітність, відповідно до вимог законодавства України та подавати її у визначені законодавством строки до відповідних органів державної влади.

Для ведення бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності підприємства бухгалтеру необхідно:

- 1) знати законодавчу і нормативну базу щодо ведення бухгалтерського обліку;
- 2) уміти оформляти й обробляти первинні бухгалтерські документи та реєстри;
- 3) складати бухгалтерську звітність, аналізувати отриманні результати, звітувати перед зацікавленими особами.

Основними нормативно – правовими документами ведення бухгалтерського обліку в Україні є:

- Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» №1707 –Ш від 11 травня 2000 р;
- Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку: Затверджено наказом № 88 Міністерства фінансів України від 29 травня 1995 року;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Затверджено наказом № 87 Міністерства фінансів від 31 березня 1999 року;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 2 «Баланс»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 3 «Звіт про фінансові результати»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №4 «Звіт про рух грошових коштів»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 5 «Звіт про власний капітал»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 7 «Основні засоби»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 8 «Нематеріальні активи»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 9 «Запаси»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 10 «Дебіторська заборгованість»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 11 «Зобов'язання»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 12 «Фінансові інвестиції»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 13 «Фінансові інструменти»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 14 «Оренда»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 15 «Дохід»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 16 «Витрати»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 17 «Податок на прибуток»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 18 «Будівельні контракти»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 19 «Об'єднання підприємств»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 20 «Консолідована фінансова звітність»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 21 «Вплив змін валютних курсів»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 22 «Вплив інформації»;

- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 23 «Розкриття інформації щодо пов'язаних сторін»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 24 «Прибуток на акції»;
- Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 25 «Фінансовий звіт суб'єктів малого підприємництва».
- План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджений наказом № 291 Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 року.

Кожний нормативний документ виконує покладені на нього функції в процесі відображення господарських операцій у системі фінансового обліку підприємств з урахуванням особливостей галузевої специфіки.

Отже, до основних функцій бухгалтера або відділу бухгалтерії належать: організація і ведення обліку активів, власного капіталу, зобов'язань і господарських операцій; попередній та подальший контроль за виконанням фінансової, штатної, кошторисної дисципліни; контроль за використанням грошових і матеріальних цінностей; суворий контроль за додержанням режиму економії та повного господарського розрахунку; своєчасне складання звітності у відповідності з вимогами закону; складання фінансової звітності, в т.ч. при розрахунках з державою, постачальниками, банками, працівниками підприємства тощо. На великих підприємствах у структурі апарату бухгалтерії можуть знаходитись інші відділи (матеріальний, розрахунковий, виробничий, обліку капітальних вкладень, обліку готової продукції, розрахунків та інші у відповідності до специфіки підприємства.

Відповідальність за організацію бухгалтерського обліку, забезпечення достовірності його даних, збереження бухгалтерських документів на підприємстві несе власник підприємства або уповноважений орган чи посадова особа, яка здійснює керівництво відповідно до законодавства. Підприємство самостійно обирає облікову політику, форму бухгалтерського обліку як певну систему реєстрів обліку, порядок і спосіб реєстрації та узагальнення облікової інформації, розробляє систему і форми управлінського обліку, затверджує правила документообігу тощо. При цьому стратегічними для даних процесів є рамки норм законодавства.

У країнах з розвинутою ринковою економікою бухгалтерський облік методологічно і організаційно поділяється на фінансовий та управлінський. Це дві галузі єдиної системи обліку, кожна з яких має своє функціональне призначення і свою роль в управлінні підприємством. Дані види обліку призначені для вирішення різних практичних питань у діяльності підприємства. В їх єдності запорука достовірності інформації та обґрунтованість прийнятих рішень користувачами інформації про діяльність підприємства як внутрішніми, так і зовнішніми.

Фінансовий облік – це комплексний синтетичний облік усієї господарсько-фінансової діяльності підприємства, який у цілому характеризує майновий стан підприємства, його фінансовий стан, прибутковість. В його основі лежить метод «затрати – випуск», суть якого в тому, що фінансовий результат діяльності підприємства визначається

шляхом зіставлення доходів і витрат. До об'єктів фінансового обліку належать активи підприємства, джерела власних засобів, зобов'язання підприємства, витрати підприємства за елементами і доходами за їх видами, загальні фінансові результати діяльності підприємства та їх використання, господарські операції, пов'язані з процесами виробництва й реалізації продукції.

На основі даних фінансового обліку розраховуються відносні показники діяльності підприємства і приймаються рішення подальшого інвестування підприємства. Основні положення ведення фінансового обліку регламентуються державою. Його ведуть відповідно до вимог міжнародних та національних законодавчих актів і стандартів бухгалтерського обліку.

Користувачами фінансового обліку, як правило, є акціонери, потенційні інвестори, ділові партнери, кредитори, органи державної влади в тому числі державної податкової служби. Таким чином, фінансовий облік несе інформацію для зовнішніх користувачів.

Управлінський (внутрішньогосподарський) облік це система збирання, оброблення та подавання інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів у процесі управління підприємством. Дані управлінського обліку використовуються для планування, контролю і прийняття рішень на різних рівнях управління підприємством. Організацію управлінського обліку не регламентують міжнародні й національні стандарти та законодавчі акти. Його здійснює підприємство самостійно залежно від особливостей діяльності, структури й розмірів підприємства, потреб управління. Об'єктами управлінського обліку є витрати і доходи підприємства за їх цільовим призначенням (видами продукції, замовленнями, процесами, стадіями виробництва, центрами відповідальності, сферами діяльності, регіонами реалізації). У межах управлінського обліку здійснюється облік витрат на калькулювання собівартості продукції, прогнозування і планування витрат, доходів, фінансових результатів діяльності підприємства. В об'єктивності ведення такого обліку зацікавлені, в першу чергу, керівники підприємства, тому саме керівництво підприємства визначає параметри, напрями, глибину облікової інформації.

Особливості бухгалтерського обліку :

- узагальнення інформації відбувається з використанням грошового вимірника, що відповідає вимогам існуючих у ринковому господарстві товарно-грошовим відносинам. Відповідно до діючого законодавства України підприємства повинні вести бухгалтерський облік та складати фінансову звітність в національній грошовій одиниці – гривні;
- ведення бухгалтерського обліку передбачає обов'язкове документування господарських операцій. Така вимога пов'язана з наданням бухгалтерському документу особливого статусу доказової бази у судових справах;
- бухгалтерський облік ведеться безперервно, послідовно, суцільно, що забезпечує часовий контроль за діяльністю підприємства;
- бухгалтерський облік є ланкою між економікою та правом, що пов'язує їх.

Економічний бік бухгалтерського обліку дозволяє проаналізувати ефективність прийнятих управлінських рішень, а юридичний – проаналізувати їх з точки зору відповідності вимогам діючого законодавства.

В сучасних умовах ведення бухгалтерського обліку пов'язане з виконання наступних функцій: *інформаційної, контрольної, захисної, аналітичної та зворотного зв'язку*.

Інформаційна функція – забезпечує надання точної та об'єктивної інформації про активи, зобов'язання та власний капітал підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам.

Контрольна функція – забезпечує постійну перевірку облікових даних, законність господарських операцій, збереження господарських засобів, запобігання розкрадання майна та підтримку фінансової стійкості, а також конкурентності підприємства.

Захисна функція – проявляється через систему обліку і контролю і спрямована на попередження та вчасне викриття можливих зловживань, крадіжок, проявів рейдерства, посягань на ринок збуту через недобросовісну конкуренцію тощо.

Аналітична функція – проявляється у створенні надійної, точної, об'єктивної інформаційної надійної бази з метою проведення фінансового та внутрішньогосподарського аналізу діяльності підприємства.

Функція зворотного зв'язку – є однією з головних, що характеризує взаємозв'язок структурних підрозділів підприємства, його відділів, цехів з метою співставлення даних плану та факту виконання виробничих завдань. Виконання даної функції надає можливість менеджерам своєчасно відреагувати на відхилення, проблемні місця у практичній діяльності та вплинути на такі ділянки.

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та вимогами МСБО бухгалтерський облік повинен ґрунтуватися на таких основних принципах:

1) принцип *консерватизму (обачності)*, згідно з яким доходи обліковують, коли можливість їх отримання є цілком визначеною подією, а витрати відображають, коли їх здійснення є можливою подією для запобігання оцінці зобов'язань та витрат і завищення оцінки активів і доходів підприємства;

2) принцип *повного висвітлення*, відповідно до якого фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та можливі наслідки господарських операцій та подій, здатних вплинути на рішення, що його приймають на її основі;

3) принцип *автономності* підприємства, згідно з яким підприємство розглядають як самостійну господарську одиницю, воно має свої відокремлені від власників рахунки, складає бухгалтерський звіт;

4) принцип *послідовності*, згідно з яким облікова політика на підприємстві (методи оцінювання активів, нарахування амортизації,

зношування МШП тощо) має бути постійна протягом тривалого періоду часу;

5) принцип *безперервної діяльності*, відповідно до якого вважають, що підприємство продовжує свою діяльність необмежений час і не буде ліквідоване;

6) принцип нарахування, тобто доходи й витрати відображають у бухгалтерському обліку в тому періоді, в якому вони були нараховані, незалежно від того, коли отримано чи заплачено гроші;

7) принцип *відповідності* передбачає розмежування доходів і витрат між відповідними періодами;

8) принцип *превалювання сутності над формою*, згідно з яким операції обліковують відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми;

9) принцип *історичної собівартості*, відповідно до якого в бухгалтерському обліку господарські засоби відображають за фактичними витратами на їх придбання (за собівартістю), а не за ринковими цінами;

10) принцип *єдиного грошового вимірника*, який передбачає узагальнення облікової інформації в єдиній грошовій одиниці;

11) принцип *періодичності* (облікового періоду) відповідно до якого діяльність підприємства поділяють на звітні періоди (рік, квартал, місяць тощо).

Згідно з міжнародними стандартами в концептуальних основах бухгалтерського обліку поряд із принципами виділяють умовності, обмеження і процедури обліку.

Умовності обліку: умовність окремого підприємства; умовність одиниці виміру; умовність облікового періоду; умовність безперервності.

Обмеження обліку: обмеження суттєвості; обмеження економічності інформації, вартості – зиску; обмеження консерватизму.

Процедури та практика обліку: записи в журналах; записи в Головній книзі; складання пробного балансу; трансформаційні записи; формування та аналіз звітності.

5.3. Прийоми методу бухгалтерського обліку та їх значення в практиці виявлення правопорушень у господарській діяльності підприємств.

Метод – це спосіб, порядок дослідження чогось у певному порядку, за певними правилами, за допомогою певних засобів.

Бухгалтерський облік як невід’ємна частина системи господарського обліку ґрунтується на загальних наукових основах і використовує загальнонаукові та конкретно – емпіричні прийоми дослідження явищ та процесів. Більшість методичних прийомів бухгалтерського обліку застосовується з метою здійснення фахівцями бухгалтерського обліку його контрольної функції. Таким чином методологія бухгалтерського обліку складає основу методології судової бухгалтерії.

До загальнонаукових методів належать аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, порівняння, абстрагування, конкретизація тощо.

Засоби і прийоми економічного аналізу є науковим інструментарієм та дають змогу вивчити господарську діяльність підприємства, спираючись на закони діалектики, тобто розглядати цю діяльність як результат взаємозв'язку і взаємообумовленості всіх процесів і явищ, єдності та боротьби протилежностей в умовах зміни і руху оточуючого середовища.

В процесі виявлення зловживань та порушень господарської діяльності прийоми економічного аналізу використовуються з метою:

- первинної обробки зібраної інформації для економічного та криміналістичного аналізу;
- вивчення стану та закономірностей розвитку господарської діяльності, виявлення порушень економічних зв'язків всередині підприємства;
- визначення впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на результати діяльності підприємства;
- підрахунку невикористаних резервів збільшення ефективності виробництва, виявлення їх приховування та не відображення у фінансовій звітності;
- обґрунтування тактичних та стратегічних планів економічного та соціального розвитку підприємства, управлінських рішень та інших заходів;
- узагальнення результатів аналізу та комплексної оцінки діяльності підприємства тощо.

Аналіз як прийом економічного аналізу являє собою деталізацію, розчленування узагальнених показників господарської діяльності. За допомогою цього прийому можна вивчити (встановити) окремі факти господарської діяльності підприємства, проникнути в глиб досліджуваного явища або процесу. Наприклад, виявлення розкрадань і зловживань здійснюється шляхом аналізу руху матеріальних цінностей на певну дату. У той же час аналіз не може дати картини в цілому, наприклад, по всьому підприємству. Це забезпечує *синтез* – подальше узагальнення матеріалів дослідження, на основі якого дають вільну оцінку виконанню плану, ефективності господарювання і виробляють зведений рахунок резервів.

При економічному аналізі переважно застосовують дедуктивний метод: спочатку вивчають узагальнені показники господарської діяльності в масштабах усього господарського об'єднання, підприємства чи іншого об'єкта, потім ці показники деталізують, розчленовують. З іншого боку, одержані аналітичні результати правоохоронні органи застосовують з метою недопущення в майбутньому виявлених недоліків. Також в економічному аналізі найпоширенішим є індуктивний метод: спочатку вивчають хід господарських операцій і відображають показники їх роботи на окремих робочих місцях, а потім переходять від конкретних до більш абстрактних, узагальнених показників господарської діяльності аналізованого об'єкта загалом. При цьому дуже часто аналіз поєднують із синтезом, а дедуктивний

метод – з індуктивним, що зумовлює використання методів матеріалістичної діалектики.

Використання методу *аналізу та синтезу* забезпечується наявністю в бухгалтерському обліку синтетичного та аналітичного обліку.

Синтетичний облік – облік, що здійснюється на підставі даних синтетичних рахунків.

Рахунки, що групують ресурси підприємства, джерела їхнього утворення в узагальненому грошовому вимірюванні за економічно-однаковими ознаками, називаються синтетичними.

Аналітичний облік – облік, що здійснюється на підставі даних аналітичних рахунків.

Рахунки, що відкривають з метою розширення систематичного обліку для деталізації складу засобів підприємства та джерел фінансування, називаються – аналітичним.

Записи в аналітичних рахунках і відповідному синтетичному рахунку роблять по мірі виконання господарських операцій. Так, в рамках бухгалтерського обліку, дослідження, наприклад, синтетичного рахунку 10 «Основні засоби» передбачає наявність аналітичних рахунків (101 – земельні ділянки; 103 – будинки, споруди; 104 – машини, обладнання і т.д.), дослідження синтетичного рахунку 12 «Нематеріальні активи» вимагає звернення до аналітичних рахунків: 121 «Права користування природними ресурсами»; 122 «Права користування майном»; 126 «Гудвіл» та інші.

Таким чином, використання засобів і прийомів економічного аналізу в судовій бухгалтерії є умовою ефективного виявлення і розкриття корисливих злочинів в господарській діяльності підприємств та вимагає спеціальних економічних знань, умінь і навичок в ході їх застосування.

Моделювання (від латинського *modulus* – зразок) – прийом наукового пізнання, що ґрунтується на заміні об'єкта явища, що досліджуються, на їх моделі, які представляють оригінал. У бухгалтерському обліку такими моделями є міжнародні та національні стандарти бухгалтерського обліку.

Порівняння – це найбільш важливий і поширений прийом аналізу, який дозволяє визначити взаємозв'язок і взаємозалежність між економічними явищами, їх розвиток, окремі характеристики, встановити ті чи інші закономірності у зловживаннях та правопорушеннях підприємства, виявити фактори, що впливають на зміну аналізованих показників та відхилення від норми, оцінити загальні результати господарської діяльності підприємств в динаміці тощо. Особливо велика його роль при зіставленні різних доказів зловживань та порушень з метою їх подальшої оцінки.

Так, у процесі дослідження господарської діяльності підприємств часто використовують такі основні порівняння:

- зіставлення планових і фактичних показників для оцінки ступеня виконання плану, перевірки обґрунтованості планових показників та виявлення резервів виробництва;

- зіставлення фактичних показників з нормативними для контролю за витрачанням ресурсів відповідно до встановлених норм, оцінки ефективності їх використання в процесі виробництва;
- порівняння фактичних показників з показниками минулих років для визначення тенденцій розвитку економічних процесів і виявлення відхилень в більшу чи меншу сторони;
- порівняння показників підприємства з середньогалузевими значеннями, що дозволяє визначити місце, яке займає підприємство серед інших підприємств у галузі, виявляти не використовувані резерви, їх приховування чи, навіть, розкрадання;
- порівняння з показниками роботи аналогічних підприємств (як правило, найбільших конкурентів) дозволяє виявити резерви ресурсного потенціалу;
- зіставлення паралельних і динамічних рядів для вивчення взаємозв'язків досліджуваних показників;
- зіставлення різних варіантів управлінських рішень з метою вибірки найбільш впливових і вирішальних в господарській діяльності та виявлення суб'єктивності чи таємності в них;
- зіставлення результатів діяльності до і після зміни будь-якого фактора впливу на підприємство, що застосовується при розрахунку впливу факторів і підрахунку резервів підприємства тощо.

Залежно від спрямованості і мети дослідження порівняння може виступати в якості простого або складного дослідницького прийому. Так, наприклад, за допомогою простого прийому порівняння виявляють явні відмінності в документах та бухгалтерських записах (наприклад, відсутність необхідних реквізитів, дати, підпису і т.д.). Складний дослідницький прийом являє собою складний розумовий процес, що дозволяє встановити невідповідність і відхилення в бухгалтерському обліку. Досягається це шляхом зіставлення змісту бухгалтерських документів вимогам положень та інструкцій з бухгалтерського обліку і звітності з метою встановлення їх відповідності або невідповідності.

Оцінка результатів порівняння дає змогу визначити:

1. Відхилення у господарській діяльності підприємства (зростання чи спадання економічних та фінансових показників), спричинені приховуванням результатів, вигадуванням показників, заміною показників тощо.
2. Реальність встановлення відповідності чи невідповідності показників, реакції на них керівних та посадових осіб підприємства, а також контролюючих органів.

Індукція – прийом дослідження, за якого загальний висновок про ознаки численних елементів об'єкта складають на підставі вивчення лише їх частини, тобто від окремого до загального.

Дедуція – досліджує стан об'єкта в цілому, а потім – за його складовими елементами, тобто висновок складається від загального до окремого.

Абстрагування – прийом, який дає змогу способом абстракції переходити від конкретних об'єктів до загальних понять і законів розвитку.

Конкретизація – всебічне дослідження об'єктів у якісній багатогранності реального існування (на відміну від абстрактного). Досліджується стан об'єктів у зв'язку з певними умовами існування та їх історичного розвитку.

Аналогія – прийом наукового дослідження, за яким пізнання одних об'єктів досягається на основі подібності їх до інших. Метод аналогії ґрунтується на подібності деяких сторін різних об'єктів і становить основу моделювання, яке застосовується у судово-бухгалтерській експертизі.

На основі загальнонаукових методів дослідження явищ, що відбуваються в господарській діяльності підприємств і відбиваються в бухгалтерському обліку сформувалися емпіричні методичні прийоми, що ґрунтуються на досвіді розвитку обліку та його застосуванні в практичній діяльності. Конкретно-емпіричні методи бухгалтерського обліку є результатом багатовікового досвіду пізнання економічних процесів. Це специфічні методичні прийоми бухгалтерського обліку.

Серед них визначимо: прийоми документалістики, що полягають у суцільному безперервному документуванні господарських операцій на матеріальних або інших носіях інформації; розрахунково-аналітичні прийоми, які застосовуються у бухгалтерському обліку з метою оцінювання господарських операцій в єдиному грошовому вимірнику; двоїсті прийоми, що передбачають відображення структури капіталу та його використання, тобто подвійне відображення господарських операцій з використанням системи рахунків бухгалтерського обліку; органолептичні, що застосовують для контролю правильності даних обліку цінностей, здійснення інвентаризації, контрольних замірів робіт вибірковими та суцільними спостереженнями господарських операцій; балансово-звітні прийоми, що передбачають узагальнення даних бухгалтерського обліку на певну дату, обчислення податків, розрахунків з бюджетом.

Таким чином, *метод бухгалтерського обліку* – це система прийомів, яка забезпечує суцільне, безперервне, взаємопов'язане та об'єктивне відображення (в узагальненому вигляді у грошових вимірниках) об'єктів бухгалтерського обліку, що має на меті отримання інформації для управління ними.

В практичній діяльності підприємства опираються на *специфічні прийоми* методу бухгалтерського обліку до яких відносять:

- документування;
- інвентаризація;
- оцінювання;
- калькування;
- рахунки;
- подвійний запис;
- бухгалтерський баланс;
- бухгалтерська звітність.

Практичне використання кожного з них регулюється відповідними положеннями, інструкціями, вказівками, розробленими та затвердженими державними органами.

Документування – спосіб первинного відображення об'єктів бухгалтерського обліку (господарських засобів, коштів, джерел їх утворення та господарських процесів) у первинних бухгалтерських документах (ра-

хунках, накладних, чеках, ордерах тощо). Даний процес вимагає не лише господарської оцінки факту здійснення господарської операції, але і юридичної грамотності при його оформленні. Тільки вчасно складений документ, що відповідає всім вимогам і нормам Закону, має всі визначені атрибути (реквізити), а значить може розглядатися як фактичне підтвердження здійснення господарської операції і є доказовою базою при виникненні непорозумінь між зацікавленими особами.

Практика свідчить, що сліди економічних злочинів, навіть найретельніше спланованих, залишають свій слід в документах бухгалтерського обліку. Тому документування господарських операцій є початком і основою не лише бухгалтерського обліку, а в подальшому об'єктом вивчення, дослідження, аналізу в судовій бухгалтерії та судово-бухгалтерській експертизі. Слідчий, суддя, адвокат, прокурор, що забезпечують розслідування та провадження економічних злочинів, повинні розумітися у всьому різноманітті бухгалтерських документів, вміти читати їх та робити висновки.

Інвентаризація – це спосіб виявлення фактичної наявності і стану господарських засобів, коштів підприємства та джерел їх утворення на певну дату. Адже у господарській діяльності можуть відбуватися такі процеси, які не можна зафіксувати відповідними первинними документами. Наприклад, утворення нестач та лишків матеріальних цінностей та грошових коштів, розкрадання майна. Це призводить до невідповідності дійсної кількості засобів підприємства і тій кількості, що відображена в обліку. Оформити такі явища можливо лише тоді, коли вони будуть викриті, а не тоді, коли вони відбуваються. Для цього використовується такий прийом методу бухгалтерського обліку як інвентаризація. Інвентаризація дозволяє шляхом перевірки активів, у тому числі матеріальних цінностей, основних засобів та грошових коштів в натурі виявити їх наявність і фактичний стан. Дані інвентаризації використовують для приведення показників обліку у відповідність з дійсністю, для виявлення об'єктів та явищ, що з тих чи інших причин не були своєчасно охоплені обліком.

Інвентаризація об'єктів обліку здійснюється через вимірювання, зважування, перерахунок, звірення. На основі даних інвентаризації роблять коригування облікових даних про наявність і стан об'єктів обліку, оскільки у процесі господарської діяльності можливі природне втрачання, часткове псування та розкрадання майна підприємства.

Стаття 10 Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» визначає, що «для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності, підприємства зобов'язані проводити інвентаризацію активів і зобов'язань, під час якої перевіряються і документально підтверджуються їх наявність, стан і оцінка».

Оцінювання – спосіб грошового вимірювання об'єктів бухгалтерського обліку. За допомогою оцінювання натуральні і трудові характеристики (вимірники) господарських засобів перераховують у вартісні. В бухгалтерському обліку оцінювання об'єктів обліку ґрунтується переважно

на показникові фактичних витрат на їх створення чи придбання (історичної собівартості).

Калькулювання – це метод обчислення собівартості виготовлення одиниці товарно-матеріальних цінностей або одиниці виконаних робіт. Суть методу полягає у тому, що обґрунтовують, визначають і розподіляють витрати, які належать до того чи іншого об'єкта калькування (виробу, процесу, замовлення тощо).

Рахунки – спосіб групування за певною системою фінансово-економічної інформації для її поточного відображення у бухгалтерському обліку і для здійснення контролю за господарськими процесами, станом господарських засобів та джерел їх формування. Рахунок – це символ на якому відображається рух того чи іншого господарського засобу (його збільшення або зменшення). Наприклад, на рахунку 10 відображається наявність, надходження і вибуття основних засобів підприємства, на рахунку 20 – наявність, надходження і вибуття виробничих запасів, на рахунку 66 – нарахування і виплата заробітної платні працівникам підприємства.

Рахунки бухгалтерського обліку, які містять загальні дані про різні активи підприємства, власний капітал та зобов'язання (тобто такі, що групують ресурси підприємства та джерела їх утворення в загальному грошовому вимірнику за загальними економічно однорідними ознаками) називаються синтетичними, а облік на цих рахунках – синтетичним. Дані на таких рахунках дають загальні відомості про наявну кількість господарських засобів одного функціонального призначення. В синтетичному рахунку відсутня структура господарського засобу. Наприклад, рахунок 31 (Рахунки в банках) є *синтетичним* рахунком, що об'єднує: поточні рахунки в національній валюті (рахунок 311); поточні рахунки в іноземній валюті (рахунок 312); інші рахунки в національній валюті (рахунок 313); інші рахунки в іноземній валюті (рахунок 314). Рахунки 311, 312, 313, 314 називаються *аналітичними*.

Аналітичні бухгалтерські рахунки – це рахунки, що деталізують склад господарських засобів підприємства та джерела їх формування. Облік на таких рахунках називається аналітичним. Записи в аналітичних рахунках і відповідному синтетичному рахунку здійснюють по мірі виконання господарських операцій. Таким чином синтетичні і аналітичні рахунки тісно взаємопов'язані між собою.

Подвійний запис – це подвійне відображення у бухгалтерському обліку кожної господарської операції: у дебеті одного чи декількох рахунків та одночасно у кредиті одного чи декількох рахунків на одну й ту саму суму.

Подвійний запис дає змогу здійснювати балансовий контроль бухгалтерської інформації, тобто контролювати правильність і законність використання господарських засобів і джерел їх формування.

Метод подвійного запису має велике значення для контролю за правильністю відображення господарських операцій на бухгалтерських рахунках, оскільки кожна операція відображається на кредиті і дебеті рахунків в однаковій сумі. Порушення цього рівняння вказує на наявність у

записах помилок, які потрібно знайти і виправити. Крім того, відсутність рівності може вказувати на ознаку можливих зловживань.

Взаємозв'язок між рахунками бухгалтерського обліку при реєстрації господарської операції способом подвійного запису називається *кореспонденцією рахунків*, а рахунки, що беруть участь у цьому взаємозв'язку – *кореспондуючими*.

Кореспонденція рахунків позначається у рахунках відповідним записом – *проводкою*, яка може бути простою і складною. При простій проводці між собою пов'язані два рахунки, тобто операція відображається на дебеті одного і кредиті другого рахунку. Складним записом є такий, при якому дебетується два або кілька рахунків, а кредитується один або навпаки. При цьому повинен зберігатися принцип подвійного запису, тобто загальна сума на одному боці кількох рахунків повинна дорівнювати сумі, записаній на протилежному боці кореспондуючого рахунку.

Бухгалтерський баланс – спосіб групування і відображення наявності й стану господарських засобів підприємства за складом і використанням та джерелами формування на певну дату в узагальненому вартісному вимірнику. Бухгалтерський баланс є однією з основних форм бухгалтерської фінансової звітності. Бухгалтерський баланс тісно пов'язаний з рахунками бухгалтерського обліку і схематично його складання може бути представлено як:

Рахунки – Бухгалтерський баланс – Рахунки

При складанні бухгалтерського балансу – кінцеві сальдо рахунків є інформацію для заповнення даних його рядків. Продовження діяльності підприємств передбачає відкриття рахунків, початкове сальдо яких визначається даними бухгалтерського балансу.

Бухгалтерська звітність – сукупність способів і прийомів узагальнення даних поточного обліку і впорядкована система взаємопов'язаних економічних показників виробничо-господарської діяльності підприємства за звітний період. Бухгалтерську звітність заповнюють на підставі даних рахунків бухгалтерського обліку з певною системою їх групування.

Технологія облікового процесу господарської діяльності суворо послідовна. Кожна господарська операція відображається на підставі документів, оформлених належним чином. Тому документація є першим етапом облікового процесу, початком руху облікової інформації і являє собою спосіб первинного відображення об'єктів бухгалтерського обліку, за допомогою якого здійснюється безперервне спостереження за ними.

Використання прийомів методу бухгалтерського обліку у сукупності надає бухгалтерським даним силу доказів. Адже методичні прийоми бухгалтерського обліку взаємопов'язані, доповнюють один одного і становлять єдине ціле – *метод бухгалтерського обліку*.